

Contextual and cross-cultural Theology II 2007-2008
(J.D. Gort)

PAPER

Samenleven in vrede

ultieme vrede overstijgt de mensheid

Vrije Universiteit
B.J. van Luijk
1635123
20-12-2007

Introductie

In deze paper wil ik een korte verkenning maken naar de mogelijkheid of onmogelijkheid van een vreedzaam samenleven van verschillende culturen en dan specifiek; verschillende religies. Omdat deze paper dus voornamelijk beschouwend van aard zal zijn, zal ik dan ook trachten mijn eigen visie op deze zaak uiteen te zetten.

De laatste jaren is de multiculturele samenleving voor de Nederlandse context steeds meer een politiek en maatschappelijk onderwerp geworden. Conflicten op dit gebied lijken op het eerste gezicht ook steeds vaker op gewelddadigheden uit te lopen. Dit geldt uiteraard niet alleen voor de Nederlandse context, ook 11 september 2001 heeft internationaal geholpen aan een heftiger klimaat in discussies over dit en aanverwante onderwerpen. Ik zal deze paper echter voornamelijk uit het Nederlandse perspectief schrijven, hoewel ik daarbij er niet onderuit kan komen om de internationale setting en verhoudingen te bespreken. Toch blijft ook dit Nederlands gekleurd.

Met de volgende onderverdeling hoop ik deze paper overzichtelijk te houden. Eerst wil ik me gaan verdiepen in wat de term multicultureel inhoudt en hoe zij zich verhoudt tot multireligieus, een term die ik voor deze paper liever zou willen gebruiken. Dan wil ik gaan kijken naar de betekenis van vreedzaam en haar relatie met conflicten. In een aparte paragraaf wil ik de termen "*werkelijk*" en "*ware*" proberen te analyseren. Als kern van deze paper wil ik op de eventuele mogelijkheid van een samengaan van deze twee termen reflecteren. Hierbij wil ik me laten leiden door de definities en resultaten die ik in de vorige paragrafen heb gevonden. Tot slot volgt mijn conclusie. Een laatste opmerking: deze paper is een "*work in progress*", dat wil zeggen een proces. Bij het begin van schrijven had ik nog geen positie geformuleerd en de begrippen nog niet nader gedefinieerd. Eventuele posities en definities zullen nog niet helemaal uitgekristalliseerd zijn en dienen slechts tot aanzet voor een verdere reflectie.

Multicultureel?

Multicultureel is al enige jaren een veelgehoorde en -gebruikte term, soms descriptief gebruikt, maar meestal toch wel op enige wijze als norm neergezet. Een organisatie moet multicultureel zijn; een kerk, politieteam, school, je moet een multiculturele instelling hebben etc. De keren dat de term in een meer descriptieve wijze wordt aangehaald heeft zij vaak een negatieve connotatie.

Multicultureel staat voor het samenleven van verschillende culturen, of zoals het Van Dale taalweb het definieert: "*uit elementen van verschillende culturen bestaand*"¹. De term "*cultuur*" moet dan eigenlijk ook gedefinieerd worden. Volgens datzelfde Van Dale Taalweb is een van de betekenissen: het "*geheel van voortbrengselen van een gemeenschap*"². Voor cultuur zijn echter vele definities. Cultuur is als de jas die ieder draagt, of als het systeem van

¹ <http://www.vandale.nl/opzoeken/woordenboek/?zoekwoord=multicultureel>, opgezocht op 17-12-2007

² <http://www.vandale.nl/opzoeken/woordenboek/?zoekwoord=cultuur>, opgezocht op 17-12-2007

betekenissen en betekenisgevers. Voor deze paper is het van belang om multiculturele samenleving te definiëren als die samenleving die bestaat uit verschillende culturen, d.w.z. verschillende gemeenschappen met hun eigen vorm van levensovertuiging. Ik buig de definitie express om naar de levensovertuiging, omdat in deze paper ook het samenleven van groepen met een verschillende levensovertuiging de focus heeft. Culturen en religies zijn sterk in elkaar verweven en soms heel moeilijk los verkrijgbaar. Al moet gezegd worden dat in een cultuur uiteraard wel verschillende levensovertuigingen kunnen bestaan. Er is sprake van een wederzijdse beïnvloeding³. Wel is het misschien nog goed om hier het verschil tussen religie en levensovertuiging uit te leggen, ook al worden deze vaak door elkaar gehanteerd. Religie is dan een vorm van levensovertuiging, te weten een levensovertuiging met het geloof in een goddelijke entiteit. Door levensovertuiging dus breder te definiëren dan alleen religie, wordt de discussie rond het al dan of niet religieus aanduiden van atheïsme vermeden. Ieder mens heeft zijn of haar levensovertuiging, waarin zij antwoord tracht te geven op de levensvragen⁴. Deze vragen hoeven niet beantwoord te worden met een bepaalde voorstelling van een god. Levensovertuigingen omvatten altijd een verbinding van een ideaal of hoop met de dagelijkse praktijk, vaak maken ze hierbij gebruik van normen, waarden en idealen⁵. Vroom⁶ stelt dat religieuze tradities geen theorieën zijn die refereren aan een concrete objecten in de realiteit, maar die juist iets brengen in de realiteit; inzichten, een manier van leven en morele regels, die samen het leven in de gemeenschap vorm geven. Ik denk niet dat een levensovertuiging persé geen binding hebben met een concreet object in de realiteit; zo is voor veel christenen Jezus ('aardse leven) een heel concreet object in de realiteit en ook over God zullen ze vaak niet praten alsof Hij niet concreet in deze werkelijkheid aanwezig is. Wat wellicht bedoeld is en voor mij ook aansluit bij een bruikbare definitie van levensovertuiging is het overstijgende aspect van het geloofsobject. De kern van elke levensovertuiging bevat zo'n overstijgend element. Zelfs de meest "down to earth" levensovertuiging zal bijvoorbeeld "gelukkig zijn" als doel beschouwen en daarmee een thema hebben waarmee zij het leven van alle dag, vaak zelfs van het individu overstijgt. En neemt men dit leven van alle dag als object, dan zal ook dit weer als doel op zich verheven worden⁷.

Samengevat: In een werkelijk multiculturele samenleving zal er dus sprake zijn van meerdere culturen en meerdere levensovertuigingen, die alle(e)n vaak verschillen in hun (overstijgend) kernelement.

Vredig?

³ Vroom, H.M. The Nature and Origins of Religious Conflicts: Some Philosophical Considerations. In: Gort, Jerald D., Jansen, H. & Vroom, H.M. (Eds.) (2002). *Religion, Conflict and Reconciliation. Multifaith Ideals and Realities*. Amsterdam: Rodopi.

⁴ De drie (belangrijkste) levensvragen zijn:

- Waar kom ik vandaan? (Oorsprong)
- Wat doe ik hier? (Wat is de zin van het leven?)
- Waar ga ik naar toe? (Doel)

⁵ Veel is hier nog over te zeggen, wat ik hier nu maar laat rusten.

⁶ Vroom, H.M. The Nature and Origins of Religious Conflicts: Some Philosophical Considerations. In: Gort, Jerald D., Jansen, H. & Vroom, H.M. (Eds.) (2002). *Religion, Conflict and Reconciliation. Multifaith Ideals and Realities*. Amsterdam: Rodopi.

⁷ Al was het alleen maar om het af te zetten tegen "te" verheven levensovertuigingen!

Hoe kan vrede het best gedefinieerd worden? Vrede kan gedefinieerd worden als het tegenovergestelde van conflict: het ontbreken van conflict. Toch denk ik dat dit niet zo'n vruchtbare definitie is. Voor deze definitie geldt in ieder geval dat zij niet haalbaar is: zolang de mens onvolmaakt is, zullen conflicten blijven bestaan. Vrede kan ook worden gedefinieerd door het uitblijven van oorlog. Zolang een samenleving niet in oorlog is, heeft zij vrede. De definitie van conflict wordt dan aangescherpt naar een gewelddadig conflict tussen landen. De vraag die we in ons in deze paper stellen is echter meer gericht op de samenleving op zich. Een verdere definitie van vrede zal dan inhouden: het missen van gewelddadige conflicten in de samenleving. Maar werkelijke vrede kan niet met zo'n minieme definitie toe, lijkt mij. Vrede heeft te maken met de manier waarop mensen met elkaar omgaan, het doordrenkt de gehele samenleving. Het heeft ermee te maken dat mensen elkaar in de ogen kunnen blijven kijken, ondanks de eventuele conflicten onder elkaar. Het betekent haast een soort "*basic trust*", waarmee religie vaak ook getypeerd wordt. Vrede is misschien het best te definiëren als het onderlinge vertrouwen van de samenleving; in haar bestaan en in haar leden. Dit vertrouwen heeft ook een aantal implicaties die deze definitie van vrede wat praktischer maken. Vertrouwen in de ander zorgt ervoor dat er geen getto's hoeven te ontstaan: dat leden van een bepaalde cultuur bij elkaar gaan wonen omdat zij de andere cultuur niet vertrouwen. Ook zorgt onderling vertrouwen ervoor dat mensen elkaar durven aanspreken en tegelijk ook in hun spreken bedachtzaam zijn op dit wederzijdse vertrouwen. Een belangrijk aspect hiervan is het niet willen schaden van dit vertrouwen door bijvoorbeeld kwetsende opmerkingen. Tegelijk zorgt dit vertrouwen er ook voor dat de leden elkaar de ruimte geven. Het vertrouwen in het bestaan van de samenleving *an sich* als onderdeel van die vrede leidt tot andere praktische implicaties. Zoals bijvoorbeeld de verdediging van haar tegenover vijandigheden of zelfs vernietiging, maar ook haar eigen kritische reflectie en nodige voeding en versterking.

Werkelijk?

Voor ik de twee definities wil gaan combineren moet ik een uitstapje maken naar het gevraagde "*werkelijk*", als in "*werkelijke vrede*" en "*werkelijk multiculturele samenleving*". Het gegeven "*truly*" uit de paperopdracht heeft alles te maken met waarheid en daar vallen hier nog wat opmerkingen te maken.

Om met ware vrede te beginnen: uit de paragraaf mocht al bleken dat een sterk begrip van vrede niet te hanteren valt. Nu is ware vrede eigenlijk weer een stap verder: het gaat niet alleen om vrede tussen samenlevingen en in samenlevingen, maar ook tussen en in de leden van zo'n samenleving. Een zoveel omvattend begrip van vrede is in zo'n geval alleen als overstijgend te betitelen; dus een onderdeel van een levensovertuiging. Ware vrede kan dus eigenlijk alleen maar gedefinieerd worden vanuit een levensovertuiging; het refereert namelijk aan hoe het leven ultiem zou moeten zijn. Deze ultieme werkelijkheid valt niet samen met de werkelijkheid van alledag (proefondervindelijk waar te nemen). Ook het woordje "*waar*" en haar herkomst

“*waarheid*” duiden al snel op een levensovertuigelijk begrip. Vanuit mijn levensovertuiging wil ik het begrip “*ware vrede*” opvatten als een vervulling van wat daar nu al van aanwezig is en van wat nog zal komen (eschatologisch). Die vervulling van wat er nu al is, is ons persoonlijk geschonken in Jezus’ leven en dood: uit pure genade. Daarmee is vrede in eerste instantie iets van ieder individu in zijn relatie tot God en tegelijk een uitvloeisel van deze vrede. Omdat niet ieder deze vrede ervaart en ieder weer faalt is deze ware vrede ons in dit onvolmaakte bestaan hier niet gegund. Ware vrede is pas daar als alles waar is en er geen perversies meer zijn. De werkelijk multiculturele samenleving is een ander verhaal: misschien is het zo dat als deze werkelijk multicultureel is, zij niet meer zo wordt genoemd. Zij is dan immers gewoon de samenleving en een onderscheidend woord daarvoor is niet meer nodig. “*Werkelijk*” multicultureel duidt een samenleving aan die ook werkelijk niet multicultureel zou kunnen zijn, maar dit zou parallel aan de contextuele theologie haar eigen tegenstelling zijn. Dat zou namelijk betekenen dat slechts de ene individu een werkelijk niet multiculturele samenleving zou zijn en dan is er geen sprake meer van een samenleving. Dus elke samenleving is multicultureel; ieder brengt zijn eigen cultuur mee en “*werkelijk*” multicultureel moet dus meer slaan op de onderlinge verhouding. Wat ik hier dus heb aangeduid met onderling vertrouwen. Verklaar we “*werkelijk*” parallel aan wat we net met “*ware vrede*” hebben gedaan, dan weer moeten we spreken van een niet vervulde eschatologische samenleving die ons hier ook al gedeeltelijk is gegeven uit ons samenleven met God en daarin ons samenleven met de ander.

Multicultureel samenleven

In deze paragraaf wil ik de twee paragrafen en definities combineren en kijken naar het vreedzaam samenleven van verschillende culturen of levensovertuigingen.

Dat er een verbinding tussen levensovertuiging en (samen)leven bestaat heb ik in de eerste paragraaf al even aangeraakt. Naar mijn mening is ieders (persoonlijke) levensovertuiging de bron van hoe men het leven leidt. Dit kan betekenen via regels die men wil volgen, een voorbeeldfiguur, als inspiratie, als leidraad, als doel, als bepaald ritueel. Men zou kunnen zeggen dat het leven van alledag een praktische afspiegeling is van de (theoretische) levensovertuiging. Nu lukt het natuurlijk niet altijd om de eigen levensovertuiging volledig tot uitdrukking te laten komen; er zijn allerlei omstandigheden waardoor dit belemmerd wordt. Hierbij denk ik aan een onderdrukkende regering, eigen biologische beperkingen, dwang, sociale druk, overlevingsdrang etc.

Nu zal het zo zijn dat in een multiculturele samenleving de verschillende culturen elk hun eigen levensovertuiging(en) willen uitoefenen. Hierdoor zou het kunnen gebeuren dat deze uitwerking van de ene groep met die van een andere groep conflicteert. Betekent dit dat verschillende samenlevende levensovertuigingen altijd tot conflicten moeten leiden? Sommige mensen stellen inderdaad dat dit zo is. Zij menen dat levensovertuigingen aanzetten tot conflicten en geweld. Hierbij gebruiken ze niet het woord levensovertuiging, maar religie. Religies zouden geleid

hebben tot de grootste oorlogen in de wereld. En de conflicten die nu in deze wereld bestaan worden ook toegeschreven aan de verschillende religies. Dat is een belangrijk punt dat ik hier ook wil behandelen. In de eerste plaats is het nooit de religie die oorlogen begint; religie is geen persoon of organisatie. Juister is het om te zeggen dat het aanhangers van een religie of levensovertuiging zijn. Als iedereen een levensovertuiging heeft, is het ook onjuist om te zeggen dat een levensovertuiging *an sich* de bron van gewelddadige conflicten is. Dat zou immers betekenen dat iedereen daar deel aan heeft. Het gaat dus om specifieke aanhangers van wellicht specifieke levensovertuigingen. Dit brengt ons bij een kernpunt: Als levensovertuigingen wijzen op iets overstijgends dan zal dat vaak ook overstijgend zijn aan het eigen leven! Het individuele leven van de gelovige wordt in een ander licht gezien en hij kan daardoor sneller geneigd zijn tot het overstijgen van "*hindernissen*" zoals andere gelovigen. Ook komt het vaak voor dat het huidige leven relatief gezien wordt en sterven voor de levensovertuiging een goede daad. Kunnen we dan zeggen dat dit overstijgende aspect tot de conflicten leidt? Filosofisch gezien is dit misschien wel juist: overstijgen is altijd het overstijgen van iets: dus een minder worden van datgene dat men overstijgt. Het lijkt erop dat het ontstaan van conflicten zit in hoe deze overstijging zich verhoudt tot het overstegene⁸. Er zijn volgens mij een aantal mogelijkheden: dwang tot, vernietiging van, leiden tot, liefhebben van ontkennen of negeren. Het is duidelijk dat een aantal van deze opties leidt tot (gewelddadige) conflicten, zowel direct als door wat ze soms oproept. Voorbeelden uit het verleden zijn het verbranden van heksen, ombrengen van ongelovigen, de worsteling tussen "*vlees en geest*", het negeren van bevolkingsgroepen, het uitsluiten van mensen en de uitroeiing van de Joden. Een moment van pauze: conflicten kunnen toch ook veroorzaakt worden door andere redenen dan vanuit een levensovertuiging? Dit lijkt meer met de werkelijkheid te kloppen als we deze preciezer bestuderen. Veel conflicten ontstaan en worden gehandhaafd door bijvoorbeeld economische, culturele, historische en biologische omstandigheden. Dat dit allemaal door de mens veroorzaakt is, lijkt mij te ver gaan. Hoewel ten diepste het ontstaan van conflicten wel begonnen is door dat ene conflict in het paradijs. In de huidige tijd ligt veel van de oorzaak van het conflict buiten de betrokken mens. Ook buiten haar macht, me dunkt. De enige manier waarop deze conflicten op te lossen zijn, is het reiken naar (H)hulp van buitenaf.

Conclusie?

We moeten stellen dat een multireligieuze samenleving in deze wereld altijd een samenleving zal zijn met conflicten en daardoor nooit vredig zal kunnen zijn. Sommige levensovertuigingen zijn meer geneigd tot wantrouwen dan andere, maar allen zullen vroeg of laat in conflict komen. Dat dit onoverkomelijk is, houdt niet in dat we moeten stoppen met het streven naar vrede. Soms zal zelfs het aangaan van het conflict leiden tot vrede. Blijkbaar heeft de vredige multireligieuze samenleving alles te maken met de houding tot die conflicten. De conflicten

⁸ Ik gebruik in deze paper de woorden overstijging en overstegene, deze woorden zijn te vergelijken met respectievelijk transcendentie en het immanente, heiliging en het profane of bewustwording en het onbewuste.

moeten niet gezien worden als aanval op de vrede, maar als haar inhoud. Zij geven aan wat van waarde is in die samenleving. En gewelddadige conflicten? Vanuit mijn levensovertuiging wordt hierover verschillend gedacht: sommigen stellen dat men elk geweld moet afzweren, anderen spreken van de rechtvaardige oorlog. Ik denk dat er vaak andere mogelijkheden⁹ zijn om conflicten op te lossen dan de gewelddadige versie. Waarmee we komen op een lastige filosofische vraag: kan de overstijging bestaan zonder het overstegene? Kunnen we spreken van God zonder mens te zijn? Kunnen we spreken van onszelf zonder de ander? Kunnen we een vredige samenleving zijn zonder geweld?

Voor mij brengt deze exercitie ons terug naar allerlei ultieme vragen. Ultieme vragen die juist in een levensovertuiging beantwoord worden. Zolang deze niet één is, bestaan hier verschillende antwoorden op. Zolang de mensheid niet één is in dat overstijgende zullen er conflicten blijven bestaan. Samenleven zal dan altijd samenleven in conflict zijn. Dat betekent niet dat dankzij genade en liefde hier geen vrede gebracht kan worden, maar dit vraagt altijd meer, altijd iets overstijgends. Voor mij is hier maar één antwoord¹⁰ gegeven en dat wil ik delen, zodat steeds meer vrede in conflicten gevonden kan worden.

⁹ Zoals de dialoog! En dan niet zoals oppervlakkig gedacht wordt als zijnde een gesprek tussen twee partijen, bij een dialoog komt veel meer kijken. Een niet te onderschatten element is datgene dat de gesprekspartners als overstijgend zien en hun binding daarmee.

¹⁰ Ha, hoe paradoxaal: voor het belangrijkste geen ruimte meer hebben! Het antwoord is na te lezen in de bijbel...